

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUN REN

Budapest, 2023

*A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves
évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támo-
gatásával jelent meg.*

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Osztrovszki György

hushonh

„Az ipar mindig szívügye volt”

Az erdélyi származású Osztrovszki György mozgalmas életpályája során a gazdaságirányítás hazai és nemzetközi szervezeteiben töltött be vezető pozíciókat. Ezek szorosan kapcsolódtak tudományos kutatói érdeklődéséhez, melynek középpontjában az energiahordozók termelése és felhasználása, valamint a nemzetközi munkamegosztás és a termelés kooperációja állt.

ÚJRA VEGYÉSZMÉRNÖK A FŐTITKÁRI POSZTON

Osztrovszki György az Országos Tervhivatal (OT) elnökhelyettesi posztjáról került Erdey-Grúz Tibor főtitkár helyére, aki felsőoktatási miniszteri megbízást

Kolozsvár, 1914. március 28.

Budapest, 1988. október 15

1953. május 30. –
1955. május 28.

II/12. Osztrovszki György
G. Fábri Zsuzsa felvétele
1984

kapott. A vegyészmérnök végzettségű Osztrovszki György az OT-ban a nehézipari területért volt felelős, korábban pedig a szénbányászat irányításában szerzett tapasztalatokat. 1949-ben lett levelező tag.

Az MTA megbízott főtitkáraként 1953. február 14-én kezdte tevékenységét.¹ Három héttel később, március 5-én érkezett a hír Sztálin haláláról. Az Elnökség gyorsan reagált, és március 7-én délutánra az MTA Dísztermébe gyászgyűlést hívott össze.² Ezt követően a tavasz a május 25-én kezdődő akadémiai nagygyűlés és közgyűlés előkészületeivel telt.³

1953. május 30-án, a közgyűlésen került sor a főtitkár megválasztására. A jelölőbizottság elnöke, Szádeczky-Kardoss Elemér így indokolta a megbízott főtitkár véglegesítésére tett javaslatot: „A Magyar Tudományos Akadémia legnagyobb és legszebb feladatát teljesíti, amikor mind nagyobb részt vállal a hazánk szocialista építésében döntő műszaki és rokon tudományágak irányításában és legnehezebb kérdéseinek aktív megoldásában. Akadémiánk e feladatokat legjobban akkor végezheti, ha főtitkári teendőit olyan szakember látja el, aki az ország jelenlegi kulcsponti feladatainak ismeretében, e feladatokat irányító tudományos kérdések szervezésében, tudományos szükségletei felmérésében egyaránt járatos. Akadémiánk Elnökségét is nyilván e szempontok vezették, amikor a főtitkári széknél az eddigi kitűnő főtitkárunk felsőoktatási miniszterre ki-nevezése következtében történt megüresedésével Osztrovszki Györgyöt, az Akadémia levelező tagját bízta meg a főtitkári feladatok végzésével. Az azóta eltelt negyedév alatt Osztrovszki György az ország szocialista építésében döntő tudományágakban való széleskörű tájékozottságával, hozzáértésével, nagy szervezőkészségével és munkaerejével, valamint a különböző tudományágak páratlan támogatásával máris bizonyította, hogy méltó e rendkívül fontos megbízatásra. Mindezek alapján indokoltnak látjuk javasolni a Közgyűlésnek, hogy Osztrovszki György levelező tagot válassza meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárává.”⁴

Ezt követően ismertették a jelölt életrajzát is. „Kölozsvároott 1914-ben szüleetett és ugyanott kezdte meg főis-

kolai tanulmányait, majd Bukarestben 1940-ben szerezte meg vegyészmérnöki képesítését. Elsősorban a vegyi gépek szerkesztésével és elektrokémiával foglalkozott. Tanulmányai befejezése után a Magyar Általános Kőszénbánya tatabányai alumíniumkohójánál dolgozott 1940-től 1946-ig. Az izzóolvadékok elektrokémiájával foglalkozva figyelmét mindinkább az anódeffektus kötötte le, amivel kapcsolatos laboratóriumi kérdéseket a Charlottenburgi Műegyetem Elektrokémiai Tanszékén dolgozta ki. Az anódeffektushoz hasonló jelenséget sikerült katódeffektus formájában előállítania. 1946–1948-ig a tatabányai szénbányászat, illetve annak ipari üzeinei vezetését látta el. Ennek kapcsán egyre több termelési ág műszaki kérdéseit volt módjában megismernie. 1948-tól 1950-ig az alapanyag-termelés területén dolgozott minisztériumi vezetői munkakörben. 1950-től 1953-ig az Országos Tervhivatalban a Bánya- és Energiaügyi, a Vegyipari és a Műszaki Fejlesztési Főosztály munkájával és a tudományos tervezés kérdéseivel foglalkozott elnökhelyettesi minőségben. 1949-ben a Magyar Tudományos Tanács, majd Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya levelező tagjává választotta, 1953. február 14-én pedig az Akadémia Elnöksége megbízta a főtitkári teendők ellátásával. Osztrovszki György külföldön is számos tudományos vonatkozású, népgazdaságilag nagy fontosságú tárgyalást folytatott. Tehetségével kiérdemelte, gyorsan felfelé ívelő pályája során végzett eddigi sokoldalú eredményes munkásságában is biztosítékát láthatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának nagyfontosságú tisztségét is eredményesen fogja betölteni.”⁵

Egyetlen terület, a politikai tevékenység maradt ki az ismertetésből, pedig Osztrovszki György már a kolozsvári egyetemen bekapcsolódott a baloldali diákmozgalomba, majd a román kommunista pártnak is tagja lett. 1944-ben Magyarországon csatlakozott az illegális kommunista párt tatabányai sejtjéhez. A Magyar Kommunista Párt mind az 1945-ös, mind az 1947-es választáson indította, s ezekben az években parlamenti képviselőként is tevékenykedett.

A főtitkári jelölőbizottság elnöke utalt Osztrovszki sikeres külföldi tárgyalásaira. Diplomáciai érzékére nagy szükség volt az elkövetkező évek során, hiszen a szovjet,

s ezzel összefüggésben a hazai „nagypolitika” rövid idő alatt két alkalommal is – Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésekor, majd a félreállításakor – 180 fokos fordulatot vett.

VÁLTOZÁSOK A POLITIKÁBAN ÉS A TUDOMÁNYBAN – AZ AKADÉMIA FELADATAINAK ÚJRAGONDOLÁSA

Miközben a május végi akadémiai nagygyűlés fókuszában Sztálin „utolsó zseniális művének” (*A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*) dicsőítése állt, addig Moszkvában az új kollektív vezetés tagjai egyre erőteljesebb kritikával illették a sztálini politika több elemét. Erről 1953. június 13–16. között a Moszkvában tárgyaló magyar párt- és kormánydelegáció is részletes tájékoztatást kapott.⁶ Rákosi Mátyás kemény bírálóban részesült, s meg kellett osztania az addig egy kézben összpontosított hatalmát. Így lett miniszterelnök Nagy Imre. Az ország közvéleménye július 4-én a miniszterelnöki bemutatkozó beszédből értesült az „új szakasz” nagy horderejű változásairól. A gazdaságpolitikai fordulat, a törvénysértések felülvizsgálata mellett Nagy Imre beszédében kitért az értelmiségi politikában szükséges változásokra is. „Sajnos még mindig előfordul, [...], hogy a szellemi munka, és általában az értelmiség, különösen a régi értelmiség nem részesül kellő megbecsülésben. [...] bizalmatlanság alapján, vagy indokolatlan tisztogatások során, nem egyszer a népi demokráciához méltatlan módon bánnak jószándékú értelmiségiekkel, megfosztják őket annak lehetőségétől, hogy tudásukat a maguk szakterületén hasznosítsák az ország javára. A kormány erős kézzel véget vet az ilyenfajta helytelen és megengedhetetlen eljárásnak és eltökélt szándéka a jogos sérelmeket orvosolni.”⁷

Ez olyan üzenet volt, amely szólt a Magyar Tudományos Akadémiának is, hiszen az 1949-es szovjet mintájú átszervezése során az addigi 257 tag közül mindössze 102 rendes és levelező, valamint egy tiszteleti tagot választottak újra.⁸ Hamarosan kiderült, hogy Nagy Imre valóban igényt tart a „régiektől” szakértelmére, közülük többeket

bevont abba a reformmunkálatba, melynek célja a mezőgazdaság-fejlesztési program kidolgozása volt.⁹ Az is új kihívás elé állította az Akadémiát, hogy a műszaki tudományok addigi túlsúlyának ellensúlyozása érdekében a pártközpont szorgalmazni kezdte, hogy az MTA-nak a társadalomtudományok bázisává kell válnia.¹⁰

Az elnökségi ülések jegyzőkönyveiben ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy a vezető testület összegezte volna az új kormányprogramból az Akadémiára háruló feladatokat. Nem meglepő hát, hogy az 1954. évi akadémiai nagygyűlésen Nagy Imre miniszterelnök bevezető előadása már határozott és sürgető felszólítást tartalmazott. „Azok a fő irányelvek, amelyeket pártunk III. kongresszusa elfogadott, azt a követelményt támasztják a tudományos kutatómunkával szemben, hogy a lehető leggyorsabban álljon át azokra a feladatokra, amelyek az új szakaszból folynak. A pártkongresszus az elért tudományos eredmények méltatása mellett komoly hiányosságokat is feltárt, melyeknek kiküszöbölése nagy feladat elé állítja a Tudományos Akadémiát.”¹¹ Az MTA fő feladatai között első helyen a mezőgazdasági tudományos kutatómunkát említette. E célra az 1953. évi 3,4 millió forinttal szemben 1954-ben 8 millió forint szerepelt a költségvetésben. Míg az addigi fő fejlesztési területre, a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos kutatásokra csupán feleannyi, körülbelül 4 millió forint jutott. Nagy Imre a sürgős feladatok között említette a közgazdaságtudomány terén mutatkozó elmaradás felszámolását, hozzátéve, hogy a kormány a közeljövőben közgazdaságtudományi kutatóintézet létesít, s egyúttal tudományos folyóiratot indít.¹²

Habár a miniszterelnök bevezető előadása a tudomány növekvő költségvetési támogatására helyezte a hangsúlyt, a főtitkári beszámoló több példát is hozott arra, hogy a tizenhat akadémiai kutatóintézet anyagi és személyi szükségleteit nem minden esetben sikerült kielégíteni az előző évben.

Emellett még két kérdésben fogalmazott meg a főtitkár komoly kritikát az MTA nevében. Az egyik az elmélet és a gyakorlat oly sokszor hangoztatott egységével állt kapcsolatban. „Gyakran előfordul, hogy tudományos ku-

tatóink olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek nem tartoznak feladatkörükbe. Egyetemi tanszékeket vezető akadémikusaink, akik elvi kutatások terén kiemelkedő eredményeket érnek el, a gyakorlattal való kapcsolatot abban látják, hogy üzemi, laboratóriumi kérdéseket oldanak meg munkatársaikkal. A mezőgazdasági kutatókat sok esetben olyan operatív feladatokra veszik igénybe, amelyeket közgazdasági szakembereknek kellene elvégezniük, mint például a gabonavetések szorgalmazása, az aratás ellenőrzése. Helytelen, hogy a minisztériumok, üzemek és társadalmi egyesületek a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának címe alatt megkívánják tudósaink részvételét a sorozatos értekezleteken. Az említett hiányosságok nemcsak az elmélet és gyakorlat fogalmának vulgarizálását jelentik, hanem fokozzák tudósaink amúgyis jelentős elfoglaltságát is.”¹³

A másik téma az MTA és az állami szervek kapcsolatára vonatkozott. „Nem alakult ki az elmúlt év folyamán az állami szervekkel szorosabb kapcsolat, amelynek hiányát már minisztériumaink is kezdi érezni. Akadémiánkon az egyes tudományokat illetően több olyan határozat, javaslat született, amely komoly segítséget nyújtott volna az egyes minisztériumok munkájában, azonban ezt nem használták fel, sőt túlnyomó többségben nem is reflektáltak az Akadémia segítő készségére.

Tudományos Akadémiánk további eredményes munkáját, népgazdaságunk segítését csak úgy tudja folytatni, ha az állami szervek és az Akadémia között szoros kapcsolat épül ki.”¹⁴

Az utolsó mondat lényegében megelőlegezte annak a minisztertanácsi határozatnak a lényegét, amely egy hónappal később a tudományos kutatás legfelsőbb irányításáról rendelkezett. Az Akadémia feladatai a következőképpen lettek újragondolva: „A Magyar Tudományos Akadémiának mint a magyar tudomány legfelsőbb szervének

feladata az egész magyar tudományos kutatás elvi irányítása, a kutatómunka összehangolása, továbbá a tudományos munka és a gyakorlati élet alkotó együttműködésének biztosítása.”¹⁵ Az Akadémia feladata maradt továbbra is az ország ötéves tudományos kutatási tervének elkészítése és ennek alapján az éves tudományos kutatási terv meghatározása, az országos tudományos kutatási irányelveknek a kidolgozása. Ezeknek a feladatoknak a megoldásába az Országos Tervhivatal kapcsolódott be kormányzati szerveként, ezen feladatok ellátását a határozat szerint az Akadémia az Országos Tervhivatallal egyetértésben végezte ezután. A kormány elé csak az országos tudományos irányelvek kerültek jóváhagyásra. A határozat kötelezte valamennyi kutatóhellyel rendelkező minisztériumot ötéves, valamint éves kutatási terv kidolgozására, amelyet a miniszter az Országos Tervhivatal és az Akadémia elnökével egyetértésben készít el.

A határozat az Akadémia tervezési rendszerének új elemeként bevezette az úgynevezett kiemelt akadémiai témákat. Az indoklás így szólt: „Az Akadémia nem rendelkezik feladatai maradéktalan elvégzéséhez elegendő intézeti hálózattal, ezért szükséges, hogy célkitűzéseinek jelentős része a minisztériumok felügyelete alá tartozó intézményekben – a kiemelt akadémiai témákon keresztül – nyerjenek megoldást.”¹⁶

A határozat hozzájárult annak a hatásköri bizonytalanságnak a felszámolásához, amely az Akadémia és a minisztériumok közötti együttműködésben éveken keresztül zavarólag hatott. Az Akadémia foglalkozott ugyan a második ötéves kutatási terv

kidolgozásával, ennek kapcsán együttműködött a különböző minisztériumokkal, kutatótervező tevékenységét azonban fokozatosan a kiemelt akadémiai témákra, saját intézetei munkájára összpontosította, és közvetett úton igyekezett irányítani az országban folyó tudományos kutatásokat.

ÚJ MEGBÍZÁS ÉS LEMONDÁS

1954–1955 fordulóján az Akadémia vezetősége és az osztályok nagy energiákkal készültek a „felszabadulás” 10. évfordulójának megünneplésére és *A magyar tudomány 10 éve* című jubileumi kötet összeállítására. Osztrovszki György azonban 1955 elején új megbízást kapott a kormánytól. Néhány hónapig még ellátta a főtitkári feladatokat, de eközben az újabb politikai irányváltás az Akadémiára is hatással volt. Sokat elárul, hogy Nagy Imrét nemcsak a kormány éléről távolították el, hanem az Akadémia tagjai közül is kizárták.¹⁷

Osztrovszki György a hivatalos lemondólevelét végül május 10-én küldte el Rusznyák István elnöknek. A következő öt évben Magyarország helyettes KGST-képviselőjeként Moszkvában tevékenykedett. Hazatérése után az Országos Tervhivatal alelnöke lett, s 1964-től 1967-ig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökhelyettesi posztját is betöltötte. 1967 és 1970 között újabb moszkvai kiküldetés várta, a KGST-titkárság egyik titkárhelyettese-

ként három évet töltött a Szovjetunióban. Az említett feladatkörök, valamint az energiahordozó-termelésre és -felhasználásra irányuló kutatásai között több érintkezési terület volt, így ezekben az években is számos tanulmányt publikált. 1976-ban lett az MTA rendes tagja. Elnöke volt az MTA Ipargazdasági Bizottságának. Itteni tevékenységéről így emlékezett meg Láng István: „Az ipar mindig szívügye volt, óriási – hazai és nemzetközi – ipar tapasztalatai predesztinálták is erre a feladatra. A bizottság minden ülésén ott volt; minden programjának, ajánlásának formálásában részt vett. E bizottságot a kutatás és a gyakorlat közötti élő kapcsolat olyan fórumának tekintette, amelyre a kutatások orientálásában és értékelésében, valamint a gyakorlati munka segítésében, tudományos megalapozásában különleges felelősség hárul.”¹⁸ Az Országos Atomenergia Bizottság vezetésében is évtizedekig részt vett: 1980-ig elnökként, majd alelnökként tevékenykedett 1988-ban bekövetkezett haláláig.

Varga Zsuzsanna

JEGYZETEK

- 1 AL 151. Elnökségi ülések 2/3/1. Az 1953. február 14-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 2 AL 151. Elnökségi ülések 2/4/1. Az 1953. március 7-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 3 A Tudományos Akadémia nagygyűlése elé. Írta: Osztrovszki György, a Magyar Tudományos Akadémia mb. főtítkára. *Szabad Nép* 1953. május 24. 3.
- 4 *AE* 60 (1953) 498. sz. 201.
- 5 Uo. 202.
- 6 T. Varga: Jegyzőkönyv, 234–269.
- 7 A kormány programja az országgyűlés előtt. *Szabad Nép* 1953. július 5. 2.
- 8 Péteri: Születésnapi ajándék, 18–35.
- 9 Nagy: Agrártudósaink, 402–428.
- 10 Kónya: Az Akadémia újjáalakulása, 379–382.
- 11 *Szabad Nép* 1954. június 15. 2.
- 12 Uo.
- 13 *AE* 61 (1954) 504. sz. 130.
- 14 Uo. 135.
- 15 2072/1954. Mt. sz. hat., Határozatok Tára, 1954. július 21., 26. sz.
- 16 Uo.
- 17 Rainer M.: *Nagy Imre*, 508–511.
- 18 Láng: Osztrovszki György, 59.